

ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ

ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΒΟΡΕΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ : "ΠΥΡΣΟΥ", Α. Ε.
1940

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΑ ΠΡΟΟΙΜΙΑ ΤΟΥ ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΥ ΚΡΙΣΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟ "ΠΕΡΙ ΕΥΒΟΥΛΙΑΣ,, ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΚΛΕΑΝΘΟΥΣ

ὑπὸ

ΧΡΙΣΤΟΥ Κ. ΚΑΠΙΝΟΥΚΑΓΙΑ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Αἱ περὶ τῶν προοιμίων τοῦ Ρωμαίου ἱστορικοῦ C. Sallustius Crispus ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ «conjuratio Catilinae» καὶ «bellum Jugurthinum» νεώταται καὶ λίαν διεξοδικαὶ ἐνδιαφέρουσαι πραγματεῖαι τοῦ Franz Egermann⁽¹⁾ καὶ τοῦ τούτῳ ἀντιλέγοντος S. Pantzerhielm Thomas⁽²⁾ οὐδεμίαν μνεῖαν ποιοῦνται ἔργου τῆς ἀρχαιότητος, ὅπερ ἐνέχει τὰ αὐτὰ καὶ τὰ προοίμια τῶν bella τοῦ Σαλλουστίου φιλοσοφικὰ νοήματα, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ τρόπον διατυπώσεως αὐτῶν σχεδὸν τὸν αὐτόν.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τὸ «περὶ τύχης» μικρὸν Πλουτάρχου τοῦ Χαιρωνέως⁽³⁾ ἔργον, οὗτινος τὸ περιεχόμενον θὰ ἐξετάσωμεν νῦν ἐν τῇ παρούσῃ πραγματεῖᾳ ἡμῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προμνημονευθέντα προοίμια τοῦ Σαλλουστίου Κρίσπου, θέτοντες καὶ ἡμεῖς τὸ ζήτημα τῆς πηγῆς τοῦ Σαλλουστίου ἐν τοῖς προοιμίοις καθ' ὃν καὶ ὁ Fr. Egermann τρόπον⁽⁴⁾, ἥτοι νὰ εὔρεθῶσιν οἱ μὲν ἢ οἱ δὲ συγγραφεῖς, ὧν αἱ γνώμαι καρποφόρως ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἃς εἶτα ἐκεῖνος κατὰ τελείως πρωτότυπον τρόπον εἰς ἓν ὄλον συνέδεσεν⁽⁵⁾.

(1) Franz Egermann: Die Prooemien zu den Werken des Sallust. Wien und Leipzig 1932. Abhandlung 3. der Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien Philos.-hist. Klasse 214 Band.

(2) S. Pantzerhielm Thomas: The prologues of Sallust. Symbolae Osloenses fasc. XV-XVI Osloae MCMXXXVI σελ. 140-162.

(3) Γρηγ. Βερναρδάκη, Πλουτ. Ἠθικά vol. 1 σελ. 236 κ. ε.

(4) ἐνθ' ἄν. σελ. 26.

(5) Τὴν εἰδικὴν περὶ τῶν πηγῶν ἐν τοῖς προοιμίοις τῶν bella τοῦ Σαλλουστίου πραγματείαν τοῦ C. Wagner «De Sallustii prooemiorum fontibus». Lipsiae 1910 δὲν ἠδυνήθημεν δυστυχῶς νὰ ἴδωμεν παρὰ πάσας ἡμῶν τὰς πρὸς τοῦτο προσπαθείας. Ἐξ ὧν ὅμως γράφουσιν οἱ ταύτην χρησιμοποίησαντες μετέπειτα περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος διαλαβόντες ξένοι λόγιοι καὶ δὴ ὁ Egermann (ἐνθ' ἄν. σελ. 5, 6, 23) καὶ ὁ Thomas (ἐνθ' ἄν. σελ. 155)—[πρβλ. ἐπίσης Gerhäuser,

Ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τούτῳ «περὶ τύχης» τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἀκολουθῶν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, καθ' οὓς⁽¹⁾ καὶ κατὰ Πλάτωνα (πρβλ. Πρόκλου εἰς Τίμαιον p. 61 Schn.) «τὸν σπουδαῖον οὐδὲν δεῖσθαι τῆς τύχης» ὑποστηρίζει τὴν μὴ ὀρθότητα τοῦ λαμβικοῦ στίχου, ἴσως⁽²⁾ Χαιρήμονος τοῦ τραγικοῦ (;), ὃν τίθησιν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἔργου του, «τύχη τὰ θνητῶν πράγματα' οὐκ εὐβουλία»⁽³⁾, γνώμην (sententiam), ἣν ἀναφέρει ἐπαινετικῶς ἐν τῷ «Καλλισθένει» αὐτοῦ καὶ ὁ ὑπὸ πάντων τῶν φιλοσόφων ἐν τοῖς συγγράμμασι καὶ ταῖς σχολαῖς αὐτῶν διὰ τοῦτο κατηγορηθεὶς Θεόφραστος⁽⁴⁾ προσπαθεῖ δὲ διὰ παραδειγματῶν νὰ ἀποδείξῃ (ὁ Πλούταρχος) ὅτι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, ὡς ὁ Χαιρήμων καὶ ἡ περιπατητικὴ σχολὴ ἀποδέχονται⁽⁵⁾, συμβαίνει ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι δηλαδὴ «εὐβουλία τὰ θνητῶν πράγματα οὐ τύχη».

Ἐάν τις ἤδη μετὰ προσοχῆς διεξέλθῃ τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ προοιμίου τοῦ bellum Jugurthinum τοῦ Σαλλουστίου Κρίσπου, ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὅτι καὶ ὁ Ρωμαῖος ἱστορικός τὴν γνώμην ταύτην τὴν φιλοσοφικὴν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ὀρθότητα αὐτῆς λέγων: (bell. Jug. I 1), «Falso

Der Protreptikos des Poseidonios. Heidelberg 1912 σελ. 24 καὶ J. Marr, Die Entstehung der Einleitungen von Sallusts «bellum Catilinae und bellum Jugurthinum» Jahresbericht des K. K. Staatsgymnasiums. Troppau 1913-14. — Τὰ πορίσματα τῶν ἐργασιῶν τούτων δέχεται καὶ ὁ W. S. Teuffel ἐν τῇ G. d. R. I., I^a. Leipz.-Berlin 1916, σελ. 490 § 206, B) — εἰκάξω ὅτι οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ αὐτοῦ (τοῦ ἔργου δηλ. τοῦ Πλουτάρχου «περὶ τύχης»). Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐσχολιασμένας τοῦ Ρωμαίου ἱστορικοῦ ἐκδόσεις ἡμετέρας καὶ ξένας, ὡς αὐτὸν ἡδυνήθη νὰ διεξέλθω, οὐδὲν σχετικὸν ἀνεῦρον.

(1) Ἴδε Joh. von Arnim, Fragment. stoic. veterum III, 52. Lips. 1905.

(2) Λέγω ἴσως, διότι τὸ δράμα ἐν ᾧ ἐνυπῆρχεν ὁ ἀνωτέρω στίχος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τὸ ἀπολεσθὲν σατυρικὸν δράμα τοῦ Χαιρήμονος «Ἀχιλλεὺς θεοσιτοκτόνος» (Ἴδ. A. Nauck Tr. Gr. Fr. p. 782 σελ. 607 ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ 1856).

(3) Τὸν στίχον τοῦτον μετέφρασεν ὁ Κικέρων ὡς ἐξῆς ἐν ταῖς Τουσκουλιναῖς αὐτοῦ διατριβαῖς (Tusc. disp. lib. V c. 9, 25 κ. ἐ. ἔκδ. Th. Schiche et Pohlenz σελ. 416) «vitam regit fortuna, non sapientia» ὁμοίως ἐν λαμβικῷ τριμέτρῳ.

(4) Πρβλ. Cic. Tusc. disp. lib. V, c. 9, 25 κ. ἐ. ἔκδ. Th. Schiche et M. Pohlenz σελ. 416 «vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudavit illam sententiam

vitam regit fortuna, non sapientia

negant ab ullo philosopho quicquam dictum esse languidius».

(5) Πρβλ. Wilhelm von Christ und O. Stählin, Geschichte der Griechischen Literatur, München 1920^a σελ. 77 ὑποσημ. 4 καὶ Ed. Schwartz, Berichte über die Catilinarische Verschwörung, Hermes 1897 σελ. 562.

queritur de natura sua genus humanum, quod inbecilla atque aevi brevis *forte* (τύχη) potius quam *virtute* (εὐβουλία) regatur (πρβλ. Fr. Egermann ἐνθ. ἀν. σ. 15 κ. ε). Διότι καὶ οὗτος ἀντιτίθησι τὸ fors = τύχη τῷ virtuti = ἀρετῇ, ἣν ἀρετὴν κατὰ ρητὴν πάλιν τοῦ Πλουτάρχου μαρτυροῦν (de virt. mor. c. 3 p. 441 c. st. vet. frg. σελ. 49) «κοινῶς ἅπαντες οὗτοι (οἱ στωικοὶ δηλαδὴ Μενέδημος, Ἀρίστων, Ζήνων, Χρυσίππος) τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς διάθεσιν τινα καὶ δύναμιν γεγενημένην ὑπὸ λόγου, μᾶλλον δὲ λόγον οὔσαν αὐτὴν ὁμολογούμενον καὶ βέβαιον καὶ ἀμετάπτωτον ὑποτίθενται. Ἄρα κατὰ ταῦτα καὶ τοῦ Σαλλουστίου ἡ virtus ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ b. Jug. I, 1 εὑρίσκειται ὑπὸ τὴν σημασίαν «τῆς δυνάμεως τῆς γεγενημένης ὑπὸ λόγου» ἢτοι τῆς «εὐβουλίας» τοῦ Πλουτάρχου⁽¹⁾ ἢ sapientiae τοῦ Κικέρωνος⁽²⁾. (Πρβλ. καὶ F. Egermann ἐνθ^ο ἀν. σελ. 13).

Ἐκτὸς ὅμως τῆς καταφανοῦς ταύτης ὁμοιότητος, ἣτις παρατηρεῖται μετὰξὺ τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ de bello Jugurthino τοῦ Σαλλουστίου Κρίσπου καὶ τῆς γενικῆς ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου τιθεμένης ἀρχῆς πρὸς συζήτησιν ἐν τῷ «περὶ τύχης» ἔργῳ αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους σπουδαιότεραι φιλοσοφικαὶ ἔννοιαι τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Πλουτάρχου ἐνέχονται ἐν τοῖς προοιμίῳ τοῦ Σαλλουστίου.

Καὶ πρῶτον, ὅπως ὁ Πλούταρχος τονίζει (ἔκδ. Βερναρδ. I σ. 239 § 3 περὶ τύχης) ὅτι πᾶσας τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῶν τ. ἔ. τὸ σῶμα ἢ φύσις ἤνεγκεν ἡμῖν ὑπηρεσίαν εὐβουλίας καὶ φρονήσεως «ἀλλὰ μὴν τὴν ὄψιν καὶ ἀκοὴν καὶ γεῦσιν καὶ ὄσφρησιν καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῶν ὑπηρεσίαν εὐβουλίας καὶ φρονήσεως ἢ φύσις ἤνεγκεν ἡμῖν, καὶ νοῖς ὄρα καὶ τοῖς ἀκούει, τᾶλλα κωφὰ καὶ τυφλά» καὶ (ἐνθ. ἀν. σελ. 239 § 3, 98 F) «(ἢ φρόνησις) κρατεῖ πάντων καὶ περιέστιν», οὕτω καὶ ὁ Σαλλούστιος Κρίσπος ἐν τοῖς προοιμίῳ αὐτοῦ φρονεῖ ὅτι τὸ σῶμα εἶναι ὁ ὑπηρέτης τοῦ κυβερνήτου νοῦ. C. Cat. 1 2 *animi imperio, corporis*

(1) Οὕτω δὲ πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ ἐν τῷ Vollst. Wörterbuch zu den Geschichtswerken des C. Sallustius Crispus ὑπὸ Otto Eichert Hann. 1881 p. 150 ὡς Geisteskraft ἐν τῷ β) καὶ οὐχὶ ἐν τῷ α).

(2) Ἴδου λοιπὸν ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο ἀπλῶς καὶ μόνον die Moral des Römers, ὡς λέγει ὁ Fr. Egermann (ἐνθ^ο ἀν. σελ. 15), ἀλλὰ τῶν στωικῶν ἢ ἠθικῆ, ἣτις ἀντιτίθεται σαφῶς πρὸς τὴν περιπατητικὴν σχολήν, ἣς οἱ ιστοριογράφοι ἐδανείσθησαν τὴν τύχην ἐκ τῆς τραγωδίας τῶν χρόνων τῆς παρακμῆς. Τὴν τύχην δὲ ταύτην δὲν ἠδυνήθη οὐδὲ ὁ πραγματιστὴς Πολύβιος νὰ ἀποβάλλῃ, ἐνῶ ὁ Σαλλούστιος δὲν γνωρίζει οὔτε τύχην οὔτε Νέμεσιν (ἴδ. ἔδ. Schwartz ἐνθ^ο ἀνωτ. σελ. 562).

servitio magis utimur καὶ b. Jug. 1, 3 *dux atque imperator vitae mortalium animus est* (1).

Καθ' ὃν δὲ ὁ Πλούταρχος τρόπον ἀποδέχεται ὅτι ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος εἶναι τὰ ποιοῦντα τὸν ἄνθρωπον διάφορον τῷ βίῳ τῶν θηρίων (ἐνθ. ἀνωτ. § 3, 98 B σελ. 239) «εἰ μὴ τοῦν μηδὲ λόγον ὁ ἄνθρωπος ἔσχεν, οὐδὲν ἂν διέφερε τῷ βίῳ τῶν θηρίων. νῦν δ' οὐκ ἀπὸ τύχης οὐδ' αὐτομάτως περιεσμεν αὐτῶν καὶ κρατοῦμεν, ἀλλ' ὁ προμηθεὺς τουτέστιν ὁ λογισμὸς αἴτιος», κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ ὁ Ρωμαῖος ἱστορικὸς τρόπον δηλοῦν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ διαφέρει ἀπὸ τὰ ζῷα, ἅτινα ἢ φύσιν ἐποίησε διάφορα αὐτοῦ τουτέστι κατώτερα τῶν ἀνθρώπων, ἐν οἷς προτανεύει ὁ νοῦς (C. Cat. I 1-4) *Omnia homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant voluti pecora, quae natura prona atque ventri obsequentia finxit, sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: alterum (animus) nobis cum dis, alterum (corpus) cum belluis commune est* (2).

Ὡς δὲ κατὰ Πλούταρχον (ἐνθ. ἀνωτ. § 3, 98 F σελ. 239 Γρ. Βερν.) μηδὲν τῆς τύχης, ἀλλὰ πάντα τῆς εὐβουλίας λέγονται εἶναι, αἱ δὲ τέχναι ἀπορροαὶ φρονήσεως (ἐνθ. ἀν. § 4, 99 a. σελ. 241 Γρ. Βερν.) πρὸ βλ. § 3, 98 F (σελ. 240 ἔκδ. Γρ. Βερν.) «ἐμπειρία καὶ μνήμη καὶ σοφία καὶ τέχνη κατ' Ἀναξαγόραν σφῶν τ' αὐτῶν χρώμεθα καὶ βλέπτομεν καὶ ἀμέλγομεν καὶ φέρομεν καὶ ἄγομεν, συλλαμβάνοντες, ὥστ' ἐνταῦθα μηδὲν τῆς τύχης, ἀλλὰ πάντα τῆς εὐβουλίας εἶναι καὶ § 4, 99 A «ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ τεκτόνων δήπου πράγματα

(1) Ὡστε καὶ τοῦτο δὲν εἶναι τελείως echt römisch, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Fr. Hegemann, (ἐνθ' ἀν. σελ. 15), ἀλλὰ τὸ μὲν animus ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ φρόνησις, τὸ δὲ imperator εἰς τὸ κραταῖ.

(2) Ἐνταῦθα δύο τινὰ παρατηροῦμεν: πρῶτον ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος (Πολιτ. 586 A 7 κ.έ.), ὅπερ ἀναφέρει ὁ Hegemann (ἐνθ. ἀν. σελ. 44) καὶ δὲν ἀποδέχεται τελείως ὁ Thomas (ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 145), δυνατόν νὰ ἐπέδρασεν ὡς ἀνάμνησις ἐπὶ τοῦ Σαλλουστίου, ὅπως π. χ. τὰ χωρία τοῦ Θουκυδίδου (II 35, 42) καὶ Ἰσοκράτους (4, 13) εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς στωικῆς, ὡς εἶπον, φιλοσοφικῆς ἐννοίας. Καὶ δεύτερον ὅτι ὁμοιότατον κατὰ πάντα χωρίον πρὸς τὸ τοῦ Πλούταρχου «Περὶ τύχης» (§ 3, 98 B. ἔκδ. Γρ. Βερν. σ. 236) ἔχομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Πολυβίου (VI, 50, 16), ἐνθα ὁμιλεῖ περὶ πολιτεύματος: «τοῦ γὰρ γένους τῶν ἀνθρώπων ταύτη διαφέροντος τῶν ἄλλων ζῴων, ἢ μόνοις αὐτοῖς μέτεστι νοῦ καὶ λογισμοῦ, φανερόν ὡς οὐκ ἔκδοσ παρατρέχειν αὐτοῖς τὴν προειρημένην διαφορὰν». Ἐξ οὗ τὸ «οὐκ ἔκδοσ παρατρέχειν» ἀντιστοιχεῖ τελείως, δύναται τις εἰπεῖν, τῷ *summa ope niti decet* τοῦ Σαλλουστίου (C. Cat. 1,1.) Ἡ ὁμοιότης αὕτη Πολυβίου καὶ Πλούταρχου ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ εἶναι λίαν σημαντικὴ διὰ τὸν τελικὸν καθορισμὸν τοῦ προτύπου τοῦ Σαλλουστίου ἐν τοῖς προσομιλοῖς αὐτοῦ.

θνητῶν ἐστι, καὶ τὰ χαλκοτύπων καὶ οἰκοδόμων καὶ ἀνδριαντοποιῶν, ἐν οἷς οὐδὲν αὐτομάτως οὐδ' ὡς ἔτυχε κατορθούμενον ὀρῶμεν» καὶ § 4, 99 c. (σελ. 241, ἔκδ. Γρ. Βερν) «καὶ μὴν αἱ τέχναι μικραὶ τινες εἶναι λέγονται φρονήσεις, μάλλον δ' ἀπορροαὶ φρονήσεως καὶ ἀποτρίμματα ἐνδισπαρμένα ταῖς χρεῖαις ταῖς περὶ τὸν βίον». Οὕτω καὶ κατὰ Σαλλούστιον Κρίσπον ταῦτ' φαίνονται αἱ τέχναι εἶναι (C. Cat. 2, 7). «*Quae homines arant navigant aedificant, virtuti omnia parent*», καὶ (b. Jug. 2, 2) «*at ingeni egregia facinora sicuti anima immortalia sunt*» (1).

Τέλος δὲ ἀμφότεροι συμφωνοῦσιν ἀπολύτως ὅτι ἄνευ τῆς φρονήσεως (*ingenium, virtus*) τὰ ὑλικά ἀγαθὰ τ. ἔ. πλοῦτος, ἰσχύς, κάλλος εἶναι ἀκαρπα, ἀνωφελῆ καὶ βλαβερά καὶ καταισχύνουσι τὸν κεκτημένον, ἐνῶ ἢ καλῆ χρῆσις αὐτῶν διὰ τῆς δυνάμεως τῆς φρονήσεως καθιστᾷ ἕκαστον τούτων ἡδὺ καὶ ἔνδοξον καὶ ὠφέλιμον. Ἡ κατωτέρω γινομένη ἀντιβολὴ τῶν σχετικῶν χωρίων ἀμφοτέρων τῶν συγγραφέων καταδεικνύει τοῦτο:

Πλουτάρχου

«Περὶ τύχης» § 6 99 E καὶ F
σελ. 242 ἔκδ. Γρ. Βερν.

«Οὐ χρυσίον ἢ φρόνησις ἐστὶν οὐδ' ἀργύριον οὐδὲ δόξα οὐδὲ πλοῦτος οὐδ' ὑγίεια οὐδ' ἰσχύς οὐδὲ κάλλος. Τί οὖν ἐστι; Τὸ πᾶσι τούτοις καλῶς χρῆσθαι δυνάμενον καὶ δι' ὅ τούτων ἕκαστον ἡδὺ

Sallustii Crispi

B. Jug. 1-2 edit. major Teubn. Axel
W. Ahlberg Lips. MCMXIX

igitur praeclara facies, magnae divitiae, ad hoc vis corporis et alia omnia hujus modi brevi dilabuntur, at ingeni egregia facinora sicuti anima immortalia sunt.

b. Jug. 1, 5 si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena

(1) Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τοῦ Πλουτάρχου εἶναι σαφῆς ἡ παρερμηνεία τοῦ Fr. Egermann (ἐνθ' ἀν. σελ. 37), ὅστις φρονεῖ ὅτι ἔχομεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Σαλλουστίου τοῦ Πλατωνικοῦ χωρίου (Μενέξ. 240 E) «πᾶν πλῆθος καὶ πᾶς πλοῦτος ἀρετῇ ὑπέλκει». Διότι ἡ ἀρετὴ τοῦ Πλάτωνος δὲν ἀντιστοιχεῖ ἐνταῦθα τῇ *virtuti* τοῦ Σαλλουστίου Κρίσπου. Ἡ *virtus* ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ (Cat. 2,2) ἰσοδυναμεῖ τῇ φρονήσει τοῦ Πλουτάρχου = *Geisteskraft* καὶ οὐχὶ τῇ ἠθικῇ ἀρετῇ, ἐνεργεία, = *Tüchtigkeit* τοῦ Πλάτωνος· ἄλλωστε ὁ Σαλλούστιος θέλει νὰ καταλήξῃ διὰ τῆς φιλοσοφικῆς του ταύτης σκέψεως εἰς τὸ περίφημον (b. Jug. 4, 1) «*ceterum ex aliis negotiis, quae exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum*», ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι ἡ *virtus* ἐνταῦθα ἰσοῦται τῷ *ingenio*. Κατὰ ταῦτα πάντα ὅσα ὁ Fr. Egermann ἐν ὑποσημ. 1 τῆς σελ. 24 τοῦ ἔργου αὐτοῦ λέγει εἶναι λίαν ἐξεζητημένα. Διὰ δὲ τῶν *arant, navigant, aedificant*, ἐννοεῖ τὰ ἔργα τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν τεκτόνων ὁ Σαλλούστιος, ἅτινα ἀπαιτοῦν τέχνην, τεχνικὴν δεξιότητα. Ἡ τέχνη λοιπὸν αὕτη ὑπέλκει τῇ φρονήσει, λέγει ὁ Σαλλούστιος. Πρὸς ταῦτα δὲ ἀντιτίθενται οἱ *indocti incultique* (C. Cat. 2,8)· ἄλλως τε ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος ἐξαιρεται καὶ οὐχὶ ἢ τῆς δραστηριότητος καὶ ἐνεργείας.

γίγνεται καὶ ἔνδοξον καὶ ὠφέλιμον· ἄνευ δὲ τούτου δύσζρηστα καὶ ἄκαρπα καὶ βλαβερά, καὶ βαρύνει καὶ καταισχύνει τὸν κεκτημένον (1).

ac nihil profutura multaue etiam periculosa (ac pernicioſa) petunt, neque regeantur magis quam regeant casus et eo magnitudinis procedent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent.

C. Cat. 1,3 quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere, et quoniam vita ipsa qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. nam divitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, virtus clara aeternaque habetur. καὶ 1, 7 ita utrumque (corpus et animus) per se indigens alterum alterius auxilio eget.

(1) Ἐν τῷ χωρίῳ ταύτῳ τοῦ Πλουτάρχου ἔχομεν ἀκριβῶς ἐκείνην τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, ἣν καὶ ὁ Σαλλουστίος ἐκφράζει διὰ τῶν προοιμίων του (C. Cat. 1, 3) *opibus ingeni quam virium gloriam quaerere* ἦτοι «τὴν ἐπιδίωξιν τῆς δόξης (gloria) διὰ τῆς δυνάμεως τῆς φρονήσεως», ἡτεὶ καὶ μόνη καθιστᾷ τὰ ὕλικά ἀγαθὰ ἔνδοξα καὶ ὠφέλιμα (πρβλ. Cat. 1, 4). Συνεπῶς οὐχὶ ὀρθῶς πάλιν ὁ Fr. Eggermann (ἴδ. ἔνθ' ἀν. σελ. 9) νομίζει ὅτι εἶναι καθαρῶς ρωμαϊκὴ ἀντίληψις καὶ ἡ τῆς gloria (πρβλ. Thomas ἔνθ. ἀν. σελ. 156) ὡς τὴν ἔννοει κατ' ἀρχάς (C. Cat. 1, 3) ὁ Σαλλουστίος, ἀλλὰ καθαρῶς τῆς Στοῆς ἀντίληψις ὡς «μετὰ λόγου δόξης». Κατόπιν διαμορφοῦται παρὰ Σαλλουστίῳ ἐν τῷ h. Jug. 4, 5 ἡ gloria ὡς «ἐπ' ἀρετῇ φήμη» ἐν τῇ πατρίδι, «εὐκλεία» κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἀντίληψιν ὡς δεικνύει τὸ ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς ιστορίας προσκομιζόμενον ὑπὸ τοῦ Σαλλουστίου Κρίστου παράδειγμα τοῦ Q. Maximus καὶ P. Scipio. Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὡς καὶ παρὰ Σαλλουστίῳ ἀντίληψιν περὶ δόξης ἦτοι ὡς «ἐπ' ἀρετῇ ἐν τῇ πατρίδι φήμης» ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ Πολυβίῳ (VI, 54, 4) ἔνθα ἐπαινεῖ τὰς τῶν ρωμαίων ἀνδρῶν ἀρετὰς: «μεγάλην δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν ἐθισμῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ποιοῦνται τῶν νέων παρόρμησιν... ὥστε πᾶν ὑπομένειν χάριν τοῦ τυχεῖν ἐν τῇ πατρίδι τῆς ἐπ' ἀρετῇ φήμης» καὶ VI, 54, 4 «ἐξ ὧν καινοποιουμένης ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν τῆς ἐπ' ἀρετῇ φήμης ἀθανατίζεται μὲν ἡ τῶν καλόν τι διαπραξαμένων εὐκλεία, γνώριμος δὲ τοῖς πολλοῖς καὶ παραδόσιμος τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἢ τῶν εὐεργετησάντων τὴν πατρίδα γίνεται δόξα· τὸ δὲ μέγιστον, οἱ νέοι παρορμῶνται πρὸς τὸ πᾶν ὑπομένειν ὑπὲρ τῶν κοινῶν πραγμάτων χάριν τοῦ τυχεῖν τῆς συνακολουθήσεως τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀνδρῶν εὐκλείας (πρβλ. h. Jug. 4, 5 «vehementissime sibi animum ad virtutem accendi»)» καὶ ἀκολουθοῦσιν ἱστορικὰ ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς ιστορίας εἰλημμένα παραδείγματα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτοι ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν Ρωμαίων περὶ δόξης λίαν διαφωτιστικὸν θὰ ἦτο τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ Κικέρωνος *de gloria* (ἴδ. W. S. Teuffel, Geschichte der Röm. Lit. Leipzig-Berlin 1916 σελ. 419 § 184).

II.

Αἱ ἀνωτέρω λεπτομερεῖς ἀντιβολαὶ τῶν χωρίων ἀμφοτέρων τῶν συγγραφέων Ἑλληνοσ (Πλουτάρχου) καὶ Ρωμαίου (Σαλλουστίου) καταδεικνύουσι σαφῶς, ὡς νομίζω, ὅτι πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ γνῶμαι αἱ ἐνυπάρχουσαι ἐν τοῖς προοιμίοις τῶν *bella* τοῦ Σαλλουστίου Κρίσπου εὐρίσκονται συγκεκεντρωμέναι ἐν τῷ «περὶ τύχης» ἔργῳ τοῦ Πλουτάρχου.

Ἡ τοιαύτη συμφωνία ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐλογον εἰκασίαν ὅτι ὑπάρχει σχέσις τις ἄμεσος ἢ ἔμμεσος μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἔργων. Καὶ ἄμεσος μὲν σχέσις ἦτοι ἐπίδρασις τῶν προοιμίων τοῦ Σαλλουστίου ἐπὶ τοῦ «περὶ τύχης» ἔργου τοῦ Πλουτάρχου ἀποκλείεται καθ' ἡμᾶς διὰ τὸν σοβαρώτατον λόγον τῆς διαφορᾶς ἐν τῇ συνθέσει τῶν δύο τούτων ἔργων: Διότι παρὰ Πλουτάρχῳ ἅπασαι αἱ φιλοσοφικαὶ γνῶμαι εἶναι συνηνωμέναι εἰς ἓν ὄργανικὸν ὅλον, ὅπερ ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴν καθαρῶς πραγματείαν, ἐν ᾗ παρὰ Σαλλουστίῳ λαμβάνονται αὐταὶ ὡς αἱ ἀναγκαῖαι μόνον διὰ τὸν σκοπὸν τοῦ φιλοσοφοῦντος ἱστορικοῦ ἀπόψεις πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ τεθείσης βάσεως, ὅτι ἡ ἱστοριογραφία ὡς κατ' ἐξοχὴν ἔργον τοῦ πνεύματος εἶναι προτιμότερα πάσης ἄλλης ἐνασχολήσεως.

Κατὰ ταῦτα φαίνεται σαφέστατα ὅτι, ἐὰν ὑπῆρχε σχέσις μεταξὺ τῶν δύο ἄμεσος, τὸ ἔργον τοῦ Σαλλουστίου ἔπρεπε νὰ προσέλθῃ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Πλουτάρχου καὶ οὐχὶ τᾶν ἀπαλιν, πράγμα ὅμως βεβαίως φύσει ἀδύνατον διὰ τὴν χρονικὴν τῆς ἀκμῆς τῶν δύο συγγραφέων διαφορὰν.

Ἐπειτα, ἐκτὸς τούτου, ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ «περὶ τύχης» ἔργῳ αὐτοῦ ἀναφέρει τὸ ὄνομα ἀρχαίου φιλοσόφου τοῦ Ἀναξαγόρου (§ 3, 98 F, σελ. 240 ἔκδ. Γρ. Βερν.), πρὸς δὲ καὶ τὸ χωρίον αὐτοῦ (§ 3, 98 B, σελ. 239 ἐνθ' ἄν.) τὸ κατὰ πάντα ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Πολύβιου (VI, 50, 16) ἀποδεικνύει σχέσιν αὐτοῦ πρὸς ἄλλας ἑλληνικὰς πηγὰς (1).

Ἀποκλειομένης οὕτω τῆς ἀμέσου μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἔργων σχέσεως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ἔμμεσος μεταξὺ αὐτῶν σχέσις, ἦτοι ὅτι ἀμρότερα ἀνάγονται εἰς κοινὴν τινα πηγὴν.

Ἡ κοινὴ αὕτη πηγὴ δὲν δύναται βεβαίως νὰ εἶναι ὁ Πολύβιος διὰ τὴν μονομερῆ συμφωνίαν τῶν χωρίων Πλουτ. (§ 3, 98 B), σελ. 236 καὶ Πολυβ. (VI, 50, 16), ἀλλὰ πιθανώτατα φιλοσοφικὴ πηγὴ κοινὴ

(1) Πρβλ. *Wilhelm von Christ* καὶ *Otto Stählin*: *Geschichte der griechischen Litteratur*. München 1920^a σελ. 505, 4.

Πλουτάρχου και Πολυβίου, και δὴ τῆς ἀρχαίας Στοᾶς, διότι ἀμφότεροι ἀκολουθοῦσι τὰ διδάγματα αὐτῆς⁽¹⁾.

Ὁ φιλόσοφος, βεβαίως, πρὸς ὃν ἠδύνατο νὰ συμφωνήσῃ ὁ Πολύβιος δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ὁ Ποσειδώνιος, διότι χρονικῶς εἶναι πολὺ μεταγενέστερος αὐτοῦ, ἀλλ' ἄλλος φιλόσοφος τῆς ἀρχαίας Στοᾶς⁽²⁾. Καὶ λέγω τῆς ἀρχαίας Στοᾶς, διότι εἰς τὰ περιελθόντα μέχρις ἡμῶν ἀποσπάσματα τῶν ἀρχαίων στωικῶν (ἴδ. Joh. ab Arnim Stoic. vet. frg. Lips. 1905) εὐρισκομεν τὰς αὐτὰς και παρὰ Πλουτάρχου φιλοσοφικὰς γνώμας.

Οὕτω π.χ. ὁ στωικὸς Κλεάνθης φέρεται διδάξας τὰ ἑξῆς ἐν τῷ «περὶ αἰτιῶν» (Λιουγ. Λαέρτ. VII, 134, ἴδ. Joh. ab Arnim ἐνθ. ἀν. σελ. 110, I § 493) ὡς πρὸς τὸν δυϊσμόν (dualismus) «δοκεῖ δ' αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὄλων δύο τὸ ποιοῦν και τὸ πάσχον. Τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι τὴν ἀποιοὺν οὐσίαν, τὴν ὕλην, τὸ δὲ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον, τὸν Θεόν.» (Πρβλ. Sallust b. Jug 1,5 και 2,2. — Cat. I, 5 - 7)⁽³⁾.

Και ὡς πρὸς τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἀνθρώπων και ζώων (Joh. ab Arnim ἐνθ. ἀν. σελ. 116 I § 515 Πλουτ. «πότερα τῶν ζώων φρο-

(1) Πρβλ. *Willh. von Christ* κλπ. ἐνθ' ἀν. σελ. 505, 4 και *Werner Schur*, *Nachträgliches zu Sallust*, *Klio* 1936 (29) σελ. 60-80 πρβλ. ἰδίως σελ. 64. Ἡ σχέσις πάντως τῶν δύο τούτων χωρίων πρὸς ἀλληλα ἢ σαφῆς και ἀναντιρρητος διὰ τὴν τελείαν σχεδὸν φραστικὴν ὁμοιότητα ἀποκλείει τὴν μίμησιν τοῦ Πολυβίου ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀφ' ἑνὸς ὡς ἐπίδησις τοῦ Πολυβίου ἐπὶ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ «περὶ τύχης» ἔργῳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι κοινὴ κατ' ἔννοιαν πρὸς ἄλλην στωικοῦ φιλοσόφου (Πρβλ. *Stoic. vet. frg. Joh. ab Arnim* I 116, 515), ὅστις πιθανῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Πολυβίου.

(2) Ἀλλὰ και ἐὰν ἀντιστραφῶσιν οἱ ὄροι και εἴπωμεν συμφρόνως πρὸς τὴν τονισθεῖσαν ἐξάρτησιν τοῦ Σαλλ. ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου (ἴδ. *C. Wagner*, *De Sallustii prooemiorum fontibus*, Lips. 1910 και *Gerharduser*, *Der Prooemios des Poseidonios*, Heidelberg, 1912) ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἠνετησεν ἐκ τοῦ Πολυβίου, ὡς πρὸς τὸ προκειμένον χωρίον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ τοιοῦτόν τι, διότι ἡ ὑπαρξίς ἀναλόγου χωρίου εἰς ἔργα τοῦ Ποσειδωνίου δὲν εἶναι ἡμῶν γνωστὴ ἐξ ὅσων ἐλαχίστων ἔχομεν τοῦλάχιστον περὶ αὐτοῦ πληροφοριῶν και τῶν ὅσων ὁ *Karl Reinhard* ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Poseidonios*, München 1921 παρατηρεῖ περὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τοῦτο ἀντιλήψεων τοῦ φιλοσόφου.

(3) Ὅτι ὄντως δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτόν τι παρὰ Ποσειδωνίῳ πιθανόν νὰ ἔχη δίκαιον ὁ *Fr. Egermann* ἐπικαλούμενος τὸ βιβλίον τοῦ *Karl Reinhard* (ἴδ. *Fr. Egermann* ἐνθ' ἀν. σελ. 26) ὅτι ὅμως ἡ ἀποψις τοῦ Κλεάνθους ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ Σαλλουστίου ὡς πρὸς τὸν δυϊσμόν (*C. Cat. I, 5 - 7*). καταφαίνεται ἐκ τῶν ὅσων λέγει ὁ *J. v. Arnim* ἐν *R.E.* 567 «*Chrysippus führt also den Monismus und Pantheismus folgerichtiger durch, während bei Kleantes) ein Nest von Dualismus vorhanden ist.*

νιμώτερα», op. 11 p. 967e) λέγεται περὶ αὐτοῦ «καίπερ οὐ φάσκων μετέχειν λόγου τὰ ζῶα» καὶ ἐν σελ. 120 (ἴδ. Joh. ab Arnim ἐνθ. ἄν. I § 529 Sextus adv. math. IX 89) φέρεται εἰπὼν «πάντων δὲ σχεδὸν τῶν ἐπιγείων ζώων καὶ σωματικῇ καὶ ψυχικῇ διαθέσει προέχει τε καὶ κρατιστεύει ὁ ἄνθρωπος» (Πρβλ. Sall. C. Cat. 1, 1 - 2).

Καὶ ἐν σελ. 125 (ἴδ. Joh. ab Arnim ἐνθ. ἄν. I, § 552) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ζήνων — τέλος εἶπε τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν (ἄγει γὰρ πρὸς ταύτην ἡμᾶς ἡ φύσις)· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κλεάνθης ἐν τῷ «περὶ ἡδονῆς» (Πρβλ. Sall. b. Jug. 1, 3).

Καὶ ἐν σελ. 126 (ἴδ. Joh. ab Arnim ἐνθ. ἄν. I, 556 Stob. Flor. 6,66 (vol. I, p. 304. Hense 6,37 Mein). Ὁ Κλεάνθης ἔλεγεν, «εἰ τέλος ἐστὶν ἡ ἡδονή, πρὸς κακοῦ τοῖς ἀνθρώποις τὴν φρόνησιν δεδύσθαι». (Πρβλ. Sall. C. Cat. 1, 3 - 5 καὶ b. Jug. 2, 4). Ἀσφαλῶς δὲ καὶ αἱ γνῶμαι τῶν στωικῶν (ἴδε stoic. vet. frg. σελ. 99 I § 449, Θεμιστ. or. 32, p. 358 Hard.) ὅτι ὁ «σοφὸς ὑπὸ τῆς τύχης ἀήττητός ἐστι καὶ ἀδούλωτος καὶ ἀκέραιος καὶ ἀπαθής» ὡς καὶ τὸ (ἴδ. stoic. vet. frg. 146, σελ. 40. Ἐπιφαν. κατὰ αἴρεσ. III, 2,9) «μὴ δεῖν θεοῖς οἰκοδομεῖν ἱερά, ἀλλ' ἔχειν τὸ θεῖον ἐν μόνῳ τῷ νῷ, μᾶλλον δὲ θεὸν ἡγεῖσθαι τὸν νοῦν· ἐστὶ γὰρ ἀθάνατος», αἵτινες εἶναι κοινὰ τῶν προοιμίων καὶ τοῦ «περὶ τύχης» τοῦ Πλουτάρχου, ὡς ἤδη ἐν τοῖς πρόσθεν ἀπεδείξαμεν, θὰ ἦσαν καὶ τοῦ Κλεάνθους ὡς μαθητοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως (ἴδ. stoic. vet. frg. I 103, 463 — Διογ. Λαερτ. VII, 174). Θὰ ὑπῆρχον δὲ ἀναμφιβόλως εἰς τὰ σχετικοῦ περιεχομένου ἀπολεσθέντα ἔργα αὐτοῦ. (Πρβλ. καὶ Joh. v. Arnim R. E. σ. 567).

Πάντα ταῦτα δεικνύουσι σαφῶς, νομίζομεν, ὅτι ὁ στωικὸς φιλόσοφος, ὅστις εἶναι πιθανώτερος ἐνταῦθα ὡς κοινὴ ἀμφοτέρων πηγὴ Πλουτάρχου τε καὶ Σαλλουστίου εἶναι ἐκεῖνος, οὗτινος αἱ φιλοσοφικαὶ γνῶμαι εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Σαλλουστίου, ἦτοι ὁ μαθητὴς καὶ διάδοχος ἐν τῇ Στοᾷ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως Κλεάνθης. Ἐπειδὴ δὲ τὰ στωικὰ τοῦ Κλεάνθους φιλοσοφήματα εἶναι ἐν πολλοῖς πλατωνίζοντα⁽¹⁾, διότι ἡ Στοά, ὡς γνωστόν, ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας⁽²⁾, ὁ Fr. Egermann ἤχηθη εἰς τὴν λίαν τολμηρὰν αὐτοῦ εἰκασίαν περὶ χρησιμοποίησεως τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀμέσου πηγῆς ὑπὸ τοῦ Σαλλουστίου Κρίσπου ἐν τοῖς προοι-

(1) Πρβλ. Joh. von Arnim R. E. 572.

(2) Πρβλ. Πρόκλου εἰς Τίμαιον Πλάτωνος p. 61 B Schu. ἐν Joh. von Arnim Stoic vet. frg. III, 52. Πρβλ. καὶ Werner Schur ἐνθ. ἄν. Klio 1936 (29) σ. 64.

μίοις αὐτοῦ⁽¹⁾. Τὸ ἔργον δὲ τοῦ Κλεάνθους, ὅπερ εἶναι πιθανώτερον ὅτι ἐνεῖχε τὰς φιλοσοφικὰς ταύτας γνώμας εἶναι τὸ «περὶ εὐβουλίας» ἔργον αὐτοῦ. (Ἰδ. Joh. von Arnim ἐνθ' ἄν. σελ. 138 I ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 18 καὶ Διογ. Λαερτ. VII 5 σελ. 197 ἔκδ. Boiss, Paris 1862).

Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ θεωροῦμεν πιθανώτατον ὅτι θὰ ὑπῆρχον ἀπασαι αἱ ἐν τῷ «περὶ τύχης» τοῦ Πλουτάρχου ἐνυπάρχουσαι φιλοσοφικαὶ γνώμαι, διότι καὶ ὁ Κλεάνθης ἐν αὐτῷ πιθανώτατα θὰ ἔθιγε τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἐὰν δηλαδὴ τύχη τὰ θνητῶν πράγματα ἢ εὐβουλία. Ἄλλως τε, ὡς μαρτυρεῖ τόσον ὁ παροιμιώδης σίχρος Χαιρήμονος τοῦ τραγικοῦ σχεδὸν συγχρόνου τοῦ Κλεάνθους⁽²⁾, ὅσον καὶ ἡ διαπραγματεύσις τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου καὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως⁽³⁾, τὸ θέμα τοῦτο ἦτο πολὺ ἐπίκαιρον ἐν ταῖς συζητήσεσι τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος *Tusc. disputationes*, ἐνθ' (I. v, 9, 25 κ. ἐ.) εὐρίσκεται ἡ ἀπόψις τῆς περιπατητικῆς σχολῆς, ἦτοι «*vitam regit fortuna non sapientia si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in sensu atque fortuna, nonne consentaneum est plus fortunam, quam domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium quam consilium valere?*» ἔξεδόθη τὸ 44 π.Χ.⁽⁴⁾ ἦτοι ὀλίγον πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν προοιμίων τῶν *holla* τοῦ Σαλλουστίου καὶ δὲν εἶναι ποσῶς ἀπίθανον νὰ ἐχρησιμοποίησε τὸ «περὶ εὐβουλίας» ἔργον τοῦ Κλεάνθους ἀπαντῶν τρόπον τινὰ εἰς τὸν Κικέρωνα.

Ἐπειτα ὁ Κλεάνθης ἦτο ἤδη περίφημος ἐκ τοῦ ὑπερόχου πρὸς Δία ἕμνου αὐτοῦ καὶ ὁ Σαλλούστιος, ὅστις ἐν πολλοῖς δεικνύει ποιητικὴν διάθεσιν⁽⁵⁾, θὰ ἐγνώριζε τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ὅτι δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος, οὗτινος τὸ «περὶ τύχης» ἔργον ἀπὸ ἀπόψεως ἕφους εἶναι ἀρκούντως ρητορικόν⁽⁶⁾, ἐχρησιμοποίησεν ἔργα τοῦ Κλεάνθους, καταφαίνεται ἐκ τοῦ «πότερα τῶν ζῴων φρονιμώτερα»

(1) Πρβλ. *Werner Schur*, *Nachträgliches zu Sallust* *Klio* 1936 (29) σελ. 60 - 80 καὶ δὴ σελ. 64.

(2) Πρβλ. *R. I.* 1899 σελ. 2025 ὑπ' ἀριθ. 5.

(3) Πρβλ. *Cic. Tusc. disp. V, 9, 25 κ. ἐ.* σελ. 416. *Sch - Pohlenz* καὶ *Willi von Christ* κλπ. *G. d. Gr. Litt.* ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 774.

(4) Πρβλ. *W. S. Teuffel*, *Geschichte d. Röm. Liter.* Leipzig - Berlin 1916 I^o, § 184 σελ. 412.

(5) Πρβλ. *Eiliv Skard*, *Tennius und Sallustius*, Oslo 1933 σελ. 38.

(6) Πρβλ. *Wilhelm von Christ* κλπ. *Gesch. d. Gr. Litt.*, ἐνθ' ἄν. σελ. 605.

(cp. 11 p. 967 e) καὶ ἐκ τοῦ ὅτι εἶναι ἐκ τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς ἀρχαίας Στοᾶς (¹).

Τέλος δὲ καὶ ὁ Ποσειδώνιος, ὅστις φέρεται ὡς πηγὴ τοῦ Σαλλουστίου ἐν τοῖς προοιμίαις ἠντλησεν ἐκ τοῦ Κλεάνθους (²), διότι ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς ἐξελίξεως τῆς στωικῆς διδασκαλίας.

Κατὰ ταῦτα πᾶσαι αἱ ὅμοιαι ἐνταῦθα φιλοσοφικαὶ γνῶμαι Πλουτάρχου καὶ Σαλλουστίου καὶ τὰ τυχόν ὅμοια πρὸς ταύτας χωρὶα τοῦ Πολυβίου καὶ Ποσειδωνίου ἀνάγονται καθ' ἡμᾶς εἰς κοινὴν πηγὴν τὸ «περὶ εὐβουλίας» ἔργον τοῦ Κλεάνθους.

III

Ὅταν ὅμως λέγωμεν ὅτι τὸ πρότυπον τοῦ Σαλλουστίου ἐν τοῖς προοιμίαις αὐτοῦ θὰ ἐγένετο πιθανώτατα τὸ «περὶ εὐβουλίας» ἔργον τοῦ Κλεάνθους δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀντέγραψεν ἢ ἐμιμήθη δουρικῶς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ στωικοῦ φιλοσόφου, ἀλλ' ὅτι ὑπήγαγε τοῦτο εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόνου χαραχθεῖσαν κατευθυντήριον γραμμὴν τοῦ θέματός του ἐν τοῖς προοιμίαις (³). Ἐπειδὴ δὲ ὁ τρόπος τῆς χρησιμοποιοῦσεως τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ τοῦ Σαλλουστίου ἀφορᾷ εἰς τὴν καθόλου τεχνικὴν τῆς συνθέσεως τοῦ ἔργου του, δὲν θ' ἀσχοληθῶ ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ διὰ πλειόνων εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον, ἵνα δείξω ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τούτου ὑπὸ τοῦ Σαλλουστίου ἐν τοῖς προοιμίαις αὐτοῦ ὑπῆρξε τελείως δημιουργικὴ.

Σκοπὸς τοῦ Ρωμαίου ἱστορικοῦ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς προοιμίαις αὐτοῦ εἶναι νὰ δικαιολογήσῃ θεωρητικῶς τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τοῦ δημοσίου βίου καὶ τῆς πολιτικῆς δράσεως, ἵνα ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν. (Πρβλ. *Cat.* 4, 1-2) «igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit et mihi reliquam aetatem a re publica procul habendam decrevi, non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium conterere, neque vero agrum colundo aut venando, servilibus officiis, intentum aetatem agere; sed a quo incepto studioque me ambitio

(¹) Πρβλ. *P. Thomas* ἐνθ' ἀν. σελ. 155 καὶ *R. E.* 571 ἐνθ. ἀνωτέρω.

(²) Πρβλ. ἐνθ' ἀν. *R. E.* 572 καὶ *Wilhelm von Christ* κλπ. *G. d. Gr. Litt.* ἐνθ' ἀν. σελ. 102 κ.έ.

(³) Τοῦτο καταδεικνύει σαφέστατα ἡ δημιουργικὴ καὶ ἀναμφισβήτητος χρησιμοποίησις καὶ ἄλλων χωρίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὡς προτύπων του ἐν τοῖς προοιμίαις τῶν *belli*: Θουκυδίδου, Πλάτωνος, Ἰσοκράτους, Πολυβίου εἰς ἃ ἐβοηθεῖτο πολὺ ὑπὸ τοῦ ἀρίστου ἑλληνικῆς καταγωγῆς φιλολόγου *L. Atejus* (*Suet.*: *de gramm.* 10). Πρβλ. καὶ *Schwartz, Hermes* 1897 σελ. 559.

mala detinuerat, eodem regressus statui *res gestas populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscribere* eo magis quod mihi a spe metu partibus rei publicae animus liber erat».

Καὶ *bellum Jugurth* (4, 1 - 4) «*Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum. atque ego credo fore qui, quia decrevi procul a re publica aetatem agere, tanto tamque utili labori meo nomon inertium inponant, certe quibus maxima industria videtur salutare plebem et convivis gratiam quaerere, qui si reputaverint, ut quibus ego temporibus magistratus adeptus sim et qualos viri idem adsequi noquiverint et postea quos genera hominum insonatum porvenerint, profecto existumabant me magis merito quam ignavia iudicium animi mei mutavisse majusque commodum ex otio meo quam ex aliorum negotiis rei publicae venturum*».

Τοῦτο εἶναι τεχνικῶς τὸ naturaliter primum, ὅπως διδάσκει ὁ Μ. Fabius Quintilianus ἐν τῇ inst. or. (III, 8, 6 - 7) ⁽¹⁾ διὰ τὴν λογοτεχνικὴν τῶν προομιῶν σύνθεσιν. Πρὸς τοῦτο δὲν εἶχε ἀνάγκη πηγῆς ὁ ἱστορικός, διότι τοῦτο ἦτο ἴδια αὐτοῦ σίλληψις ⁽²⁾. Ἀπειράσισε γὰρ γίνῃ ἱστορικός συγγραφεὺς καὶ δικαιολογεῖ τὸ ἐγχείρημά του τοῦτο. Διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς καὶ τὰ κεφάλαια τῶν προομιῶν τῶν δύο bella, αἵτινα καὶ φραστικῶς καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον ὁμοιάζουν περισσότερο τῶν ἄλλων, εἶναι τὸ 4ον ἀμφοτέρων. Ἐνταῦθα πλέον ἔξ ἰδίων αὐτοῦ παρατηρήσεων ἐπὶ τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ρωμαίων τῶν χρόνων αὐτοῦ, οὗτινος ὑπῆρξεν ἐνεργὸν μέλος ὡς δριάσας πολιτικῶς ὁ Σαλλούστιος, φρονεῖ μετὰ τινος ἀπαισιοδοξίας ⁽³⁾, ὅτι ἡ καλλιτέρα πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσία εἰς ὃ σημεῖον καταπτώσεως περιτῆλθον τὰ πράγματα (b. Jug. 3) εἶναι ἡ ἐνασχόλησις εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν καὶ οὐχὶ ἡ πολιτικὴ. Δι' αὐτοῦ δὲ ἀπαντᾷ εἰς τοὺς τυχόν γνωστοὺς βεβαίως

(1) Quint. Inst. or. III, 8, 6 - 7 «initium tamen quodcumque debet habere aliquam prooemii speciem; neque enim abrupte nec unde libuit incipiendum, quia est aliquid in omni materia naturaliter primum».

(2) Τὸ de officiis τοῦ Κικέρωνος ὡς καὶ οἱ πρόλογοι τοῦ Ἰσοκράτους περὶ ὧν διαλαμβάνει ὁ Κοῖντιλιανὸς (Inst. or. III, 8, 9) πιθανὸν γὰρ παρέσχον αὐτῷ τὴν ἐνίσχυσιν μόνον τοῦ καλοῦ προηγουμένου παραδείγματος.

(3) Πρβλ. Werner Schur, Nachträgliches zu Sallust. κλιό 1986 (29) σελ. 64 καὶ E. Klingner, Über die Einleitung der Historien Sallusts, Hermes 1928 (68) σελ. 165 - 189, 18. 189.

αὐτῷ μέλλοντας ἐπικριτάς του (*credo fore, qui impronant* κλπ. ἴδε ἄν. b. Jug. 4, 3) δι' οὓς ἀκριβῶς καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ θεωρητικῶς καὶ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως.

Ἡ φιλοσοφικὴ δὲ τοῦ ζητήματος ἀποψις εἶναι ὅτι πᾶσα ἐνασχόλησις προερχομένη ἐκ τοῦ πνεύματος, ὡς κατ' ἐξοχὴν ἢ τῆς ἱστοριογραφίας, εἶναι ἀνωτέρα τῆς ἐκ τοῦ σώματος πηγαζούσης καὶ εἰς τοῦτο ἀφορῶσι τὰ κεφάλαια τῶν προοιμίων αὐτοῦ (b. Jug. 2 καὶ 3—C. Cat. 2 καὶ 3), αἵτινα ἐγράφησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν σχετικῶν στωικῶν φιλοσοφημάτων τοῦ στωικοῦ Κλεάνθους, καθ' ἃ πᾶσαι αἱ τέχναι ἀπορροαὶ φρονήσεώς εἰσιν. Ἐν τοῖς κεφαλαίοις τούτοις ὑπάρχει ἐν πολλοῖς ἢ αὐτὴ διατύπωσις πράγμα, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ Σαλλούστιος ἐργάσθη δημιουργικῶς ἐπὶ τῶν στωικῶν φιλοσοφημάτων τῶν πηγῶν αὐτοῦ⁽¹⁾. Πρβλ. C. Cat. 2, 8 «*sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam secuti peregrinantes transiere;*» Πρβλ. b. Jug. 2, 4 «*quo magis pravitas eorum admiranda est, qui dediti corporis gaudiis per luxum et ignaviam aetaten agunt καὶ κατωτέρω incultu atque socordia torpescere sinunt*».

Ἐπίσης ἡ χροιά τῆς διαπραγματεύσεως εἰς ἀμφοτέρω τὰ προοίμια τῶν *bella* ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ εἶναι σχεδὸν ἢ αὐτὴ. Πρβλ. C. Cat. 3, 2 «*ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum tamen in primis arduum videtur res gestas scribere*» πρὸς τὸ b. Jug. 3, 1 «*verum ex iis magistratus et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum minime mihi hac tempestate cupiunda videntur*».

Ἐπειτα καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ῥήματος εἰς δεύτερον πρόσωπον ἐν ἀμφοτέροις. Πρβλ. C. Cat. 3, 2 *reprehenderis... memores* πρὸς τὸ b. Jug. 3, 2 «*possis ut corrigas*» ὁμοιότητες ὕφους, αἵτινες δεικνύουσι σαφέστατα τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἱστορικοῦ ἀπὸ τῶν προτύπων αὐτοῦ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν διανοημάτων του εἰς τὸ καθαρῶς ἀτομικόν του ὕφος. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς κεφάλαιον ὡς τὸ Cat. 3, ἐν ᾧ ἡ ἀμεσος μίμησις τοῦ Ἐπιταρίου τοῦ Θουκυδίδου εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον (Πρβλ. C. Cat. 3, 2 καὶ Θουκ. II c. 35 καὶ 42).

Ἡ ἀλήθεια δὲ αὕτη τῆς ἀνωτερότητος τῆς ἐνασχολήσεώς του ἐν

(1) Ἡ σύγκρισις τῶν προοιμίων τοῦ Σαλλουστίου πρὸς ἄλληλα δὲν ἔγινε δυστυχῶς μέχρι σήμερον καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω διὰ τοῦτο ἀναγκαζόμεθα νὰ πράξωμεν ἡμεῖς ἐν μέρει τοῦτο ἐνταῦθα. Ἡ ἐκδοσις τοῦ *Em. Cesareo, La guerra giugurtina, Firenze 1937* προσφέρει δυστυχῶς ἐλάχιστα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐκδόσεις τοῦ Σαλλουστίου μηδὲ τῆς τοῦ H. Wirz ἐξαιρουμένης.

τῇ ἱστοριογραφίᾳ ὡς προερχομένης ἐκ τοῦ πνεύματος στηρίζεται θεωρητικῶς ἐπὶ τῆς δυϊστικῆς φιλοσοφικῆς ἀντιλήψεως καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ὕλης καὶ λόγου, δι' οὗ λόγου ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τῶν λοιπῶν ζώων. Φιλοσοφήματα καὶ ταῦτα καθαρῶς τῆς Στοᾶς πλατωνίζοντα, δι' ὧν ὁ Σαλλούστιος ἀρχίζει τὰ προοίμια του εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ *bella* αὐτοῦ.

Κατὰ ταῦτα τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ C. Cat. τοῦ Σαλλουστίου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον κεφ. τοῦ b. Jugurthinum· πρβλ. C. Cat. 1, 2 *animi imperio corporis servitio magis utimur* πρὸς τὸ b. Jug. 1, 3 *sed dixi atque imperator animus est*. Ἡ διαφορὰ ἐνταῦθα εἶναι καταφανής· ὅτι ἐν μὲν τῷ Conjur. Cat. 1, 1 ἔχων ὑπ' ὄψει του καὶ χωρίον τοῦ Πλάτωνος (Πολ. 586 A 7 κ. ἐ.) ἔδωκε μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς δυϊστικῆς θεωρίας, ἐν δὲ τῷ b. Jug. 1, 1 κ. ἐ. εἰς τὸ περίφημον «Ἰύχης τὰ θνητῶν πράγματα οὐκ εὐβουλία», ἐξ ἧς εὐβουλίας ὀρμώμενος ἔρχεται εἰτα, ἵνα ὁμιλήσῃ καὶ ἐνταῦθα περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος, ἧς γενικῶς εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ πρῶτα κεφάλαια τῶν προοιμίων του ἔξαιρέται.

Κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν λογικὴν σειρὰν διεγράφησαν τὰ προοίμια τῶν *bella* τοῦ Σαλλουστίου, ἅτινα εἶναι, ὡς εἶδομεν, κατὰ πάντα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀντίστοιχα πρὸς ἄλληλα⁽¹⁾.

Τούτων οὕτως ἐχόντων ἢ ὑπὸ τοῦ M. Fabius Quintilianus ἐξενεχθεῖσα γνώμη ἐν inst. or. III, 8, 9 ὅτι ὁ C. Sallustius Crispus τὸν Ἰσοκράτην καὶ Γοργίαν ἀκολουθῶν in bello Jugurthino et Catilinae nihil ad historiam pertinentibus orsus est, ἀληθεύει καθ' ἡμᾶς τελείως χωρὶς βεβαίως ἢ ἀποκλείεται καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Fr. Egermann δρθῶς ὑποστηριζόμενον ὅτι ἡ δυϊστικὴ ἀποψις ἢ ἐκτιθεμένη ἐν τοῖς προοιμίοις διήκει δι' ὅλου τοῦ ἔργου ὡς καὶ ἡ προτίμησις τοῦ ἱστορικοῦ πρὸς τὰ ἐκ τῆς εὐβουλίας ἀγαθὰ, ὅπερ θεωροῦμεν ὡς τὸ μεγαλύτερον ἐπίτευγμα τῆς ἐργασίας τοῦ Fr. Egermann, δι' οὗ καταδεικνύεται ἡ αὐτοτελής τοῦ ἱστορικοῦ ἐργασία. Τοῦτο ἄλλως τε

(1) Ἀκόμη καὶ τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα, ἅτινα φέρει εἶναι σημεῖτως διατεταγμένα· ἐν ἐν τῷ προοίμῳ τοῦ Catil. 2 περὶ τῶν πολιτειῶν τῶν Περσῶν, Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων (Πρβλ. Πολυβ, Ἱστορ. 1 c. 2) καὶ ἐν ἐν τῷ b. Jug. 4 περὶ τῆς Ρωμαϊκῆς πολιτείας, οὗτινος ἡ ἐξιστόρησις ἐν πολλοῖς εἶναι ἢ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ Πολυβίου (VI, 54, 4 καὶ b. Jug. 4,6 κ. ἐ).

Ἐὰν εἰς τὸ πρῶτον παράδειγμα τοῦ Κύρου ἐμιμήθη ὁ Σαλλούστιος τὸν Μενέξενον τοῦ Πλάτωνος (E 239), ὡς πιστεύει ὁ Fr. Egermann (ἐνθ. ἀν. ἐν σελ. 41), δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν, καθ' ὅσον καὶ τὰ ἄλλα χωρία τὰ ἐκ τοῦ Μενεξένου τοῦ Πλάτωνος ὡς ὅμοια προσαγόμενα φαίνονται ἴσως ἀπίθανά (Πρβλ. P. Thomas ἐνθ' ἀνωτέρω).

οὐσιαστικῶς ἦτο φυσικῶς ἐπόμενο νὰ γίνῃ δι' ἓνα ἱστορικὸν μάλιστα τῆς ἰκανότητος τοῦ Σαλλουστίου, ὅστις τὰς πηγὰς αὐτοῦ ἀφομοιοῖ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δημιουργῇ τι ἴδιον.

Τὸ ὅτι δὲ ὄντως τὰ προοίμια nihil ad historiam pertinent καταφαίνεται, τὸ μὲν, διότι μεταξὺ τῶν προοιμίων καὶ τῶν ἱστοριῶν ὑπάρχει πρόλογος (Πρβλ. C. Cat. 4, 3 - 5 καὶ b. Jug. 5, 1 - 4), τὸ δέ, διότι ἀνεξάρτητον τῆς ἱστορίας θέμα πραγματεύεται ἐν τοῖς προοιμίοις καὶ δὴ τὸ αὐτὸ, ἂν καὶ πρόκειται περὶ προοιμίων γεγραμμένων εἰς δύο διαφόρους κατὰ τὸ περιεχόμενον ἱστορίας Catilinae conjuratio καὶ Iuliana Jugurthinum, ἦτοι διατὶ κατέλιπε τὴν πολιτικὴν καὶ ἡσυχολήθη εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν.

